

KATONA CSABA

RACHEL HARRIETTE BUSK — EGY ANGOL HÖLGY ÚTLEÍRÁSA MAGYARORSZÁGRÓL

1870-ben egy útleírásokat tartalmazó kötet jelent meg Angliában *Illustrated travels: a record of discovery, geography and adventure* címmel. Szerkesztője a Royal Geographical Society segédtitkára H. W. Bates volt. Ebben a kötetben található egy Magyarországgal foglalkozó írás is, aminek szerzőjeként egy bizonyos R. H. Busk szerepel.¹ A néhány oldalas leírás röviden foglalkozik a Fertő-tóval, majd áttér a Balatonnak és környékének, elsősorban Balatonfürednek és Tihanynak a bemutatására. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy miért is érdekes számunkra ez az írás, hiszen a magyar olvasóknak aligha újdonság például az, hogy a füredi fürdő a bencés apátság tulajdona volt, vagy hogy Tihany sűrűn használt révhely. Ez az írás azonban Angliában jelent meg és az angol olvasókhoz szólt, akiknek aligha voltak bőséges információik hazánkról — s ez az ami miatt feltétlenül számot tarthat érdeklődésünkre. Gondoljunk csak a magyarságról tőlünk Nyugatra mind a mai napig élő — s általában nem túl hízelgő — sztereotípiákra! A Közép-Kelet-Európa területeiről nyugat felé nem túl bőségesen csordogáló információk miatt az úgynevezett „művelt” olvasóközönség ez irányú elképzelései a múlt században leginkább az ilyen és hasonló jellegű leírásokból táplálkoztak. Nem érdemtelen tehát megismerkedni azzal, hogy miként látta és főleg, hogy miként láttatta hazánkat a múlt század derekán egy angol utazó.

Természetesen nem mehetünk el szó nélkül a szerző személye mellett sem. Az olvasó minden bizonnyal elismeréssel adózik a magyarul nem beszélő utazó bátorságának, amikor útleírásának ahhoz a részéhez ér, amikor egy kóbor cigánycapat társaságában kel át a tihanyi réven, hogy aztán a legsötétebb éjszakában egymaga

---

¹ The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks by R. H. Busk. In: *Illustrated travels: a record of Discovery, Geography, and Adventure*. Edited by H. W. Bates, assistant secretary of the Royal Geographical Society. With engravings from original drawings by celebrated artists. Cassel, Petter and Galpin: London, Paris and New York. Reprinted from: *Illustrated travels: a record of discovery, geography and adventure, volume 2, (1870)*, pp. 138–141 on the occasion of the first conference of Hungarian local studies librarians held at Sopron 26–28 July 1995 by Ian Maxted, Country Local Studies Librarian, Devon Library Services

vágjon neki a számára ismeretlen és nem egy esetben barbárnak ható tájon az apát-ság felé vezető útnak. Ez az érzés alighanem növekedni fog, ha feloldva az R. H. rövidítést, megtudjuk, hogy a két betű a Rachel Harriette nevet takarja és a szerző nem más, mint egy mélyen vallásos, magyarországi útja idején mindössze 30 év körüli fiatal hölgy.² Teljes neve Rachel Harriette Busk — a nem éppen angolos hangzású név magyarázata abban rejlik, hogy a család őse csupán a XVIII. század elején települt át Normandiából s a család eredeti neve Du Busc volt. Rachel Harriette édesapja, az idősebb Hans Busk (1772–1862) vagyonos ember volt, fontos közigazgatási tisztségeket töltött be, aki szabadidejét rendszerint különféle tanulmányokra fordította. Sokrétű érdeklődését és tehetségét jelzi, hogy több verseskötete is megjelent. Az 1831-ben született Rachel Harriette a legfiatalabb gyermeke volt öt lánya és két fia közül — az idősebb fiú, az ifjabb Hans Busk (1815–1882) szintén jeles személyiség volt, mint az önkéntes lövészegyuletek fejlesztésének apostola, másrészt mint a hajózás lelkes híve s egyben több jacht tervezőmérnöke, valamint jó hírű gasztronómus.³ Ebben a kulturálisan pezsgő, nyitott környezetben Rachel Harriette gondos nevelést kapott és mivel már egész fiatal korától sokat utazott, rövid idő alatt több nyelvet sajátított el és hamar megmutatkozott élénk érdeklődése a szellemi néprajz iránt. Bár protestáns hitben nőtt fel, 1858-ban katolizált, majd érdekes módon követte példáját négy húga és fiatalabb fivére is. 1862-ben Rómába költözött és ettől fogva haláláig itt élt. Hamarosan közkedvelt alakja lett Róma magasabb köreinek, baráti társaságához tartozott többek között Giacchino Pecci kardinális, a későbbi XIII. Leó pápa is. 1867-ben és 1868-ban levelekben számolt be a katolikus hetilap Westminster Gazette hasábjain a római politika és társadalom aktuális eseményeiről: ezek egy része 1870-ben különnyomatban is megjelent (Contemporary Annals of Rome, Notes Political, Archaeological and Social). Fő irodalmi tevékenységét azonban néprajzi irányú érdeklődése határozta meg. Több kötetet jelentetett meg névtelenül (Patranas or Spanish Stories, Sagas from the Far East: Kalmouk and Mongol Tales stb.) és saját neve alatt is (The Folk-lore of Rome, The Valleys of Tirol stb.), emellett mintegy ezer népdalt és népmondát gyűjtött össze utazásai során, melyeknek fő célpontjai elsősorban Itália,

---

2 A szerző életrajzi adatainak lelőhelye: The dictionary of national biography. Supplement. January 1901–December 1911. Volume 1. Abbey–Eyre. Edited by: Sir Sidney Lee. Oxford, 1912. 276. p.

3 A szerző édesapjára és fivérére vonatkozó adatok lelőhelye: The dictionary of national biography. Volume 3. Brown–Chaloner. Edited by: Sir Leslie Stephen and Sir Sidney Lee. Oxford, 1886–1887. 491–492. p.

Spanyolország és Ausztria voltak. A mozgalmas életű Rachel Harriette Busk 1907-ben hunyt el, a *The Times* nekrológban emlékezett meg róla.

Magyarországi útleírása az 1860-as évek állapotait tükrözi. A kéziratot vélhetően 1869-ben készítette el: ezt igazolni látszik az, hogy a könyv 1870-ben jelent meg, valamint az is, hogy a szerző a három éve kiszáradt Fertő-tóról ír, a Fertő-tó pedig az 1860-as években 1866-tól '69-ig volt ebben az állapotban. Busk nem egyszer utal arra, hogy több ízben is járt Magyarországon: megemlíti, hogy a Fertő-tóhoz egy későbbi útján látogatott el, míg a tihanyi átkelést, mint első balatoni útjának eseményét mondja el. Bár az idősíkok keverednek és nincsen pontos adat, hogy összesen hányszor és melyik években járt hazánkban, legalább két esetben került erre sor 1861 és 1869 között. Hogy az útleírás nem 1861 előtti eseményeket rögzít, azt bizonyosan tudhatjuk abból, hogy Busk elmondása szerint vonattal érkezett a Balaton déli partjára, a déli vaspályán pedig 1861-től közlekedett a vasút. Mindamellet valószínűsíthető, hogy a két utazás éve pontosan 1861 vagy 1862, illetve 1865. Előbbire abból következtethetünk, hogy az első útja alkalmával Tihanynál kel át a szerző. 1863-tól ugyanis Siófokról a Kisfaludy gőzös szállította át a déli oldalra vasúttal érkezőket Füredre: ha ez már akkor is így van, amikor az utazó először megérkezik a Balatonhoz, akkor alighanem ő is ezt az utat választja. Ezt támasztja alá, hogy más helyen ő maga is ír a Siófok és Füred között közlekedő hajóról. A másik év megállapításához is maga Busk adja a kulcsot, amikor megemlíti, hogy a Füredre látogatni szándékozó Erzsébet és Ferenc József tiszteletére felújításokat végeznek a fürdőhelyen. Erre 1865-ban került sor az Új-fürdőház nevű épületen, majd, bár a látogatás elmaradt, tovább folytatták az építkezést és így alakult ki a mai Állami Szívkórház déli része, amely akkor az Erzsébet-udvar nevet kapta. (A datálás hitelességével kapcsolatosan még szükség van egy rövid kitérőre. A szerző egy új Kur-saal építését említi. A német szót magyarul gyógyteremnek fordíthatjuk — a múlt században kursalon néven is használták. Ez az épület a fürdőhelyeken az a helyiség volt, ahol a fürdővendégek az üres délutáni órákat egymás társaságában tölthették el: általában volt benne hírlapolvasó, kávéház, zongoraterem stb. A füredi gyógyterem azonban csupán 1878-ban épült fel, így itt megtévesztő lehet a szerző szóhasználata. Aligha kétséges, hogy a már említett Új-fürdőházhoz toldott új épületrészére gondolt. Az Új-fürdőházban kiadó szobák, illetve a különféle fürdők voltak, ezért használhatta vele kapcsolatosan Busk a Kur-saal szót.)

Busk elbeszélése néhol közhelyszerű felsorolássá válik (pl. amikor a magyar konyhaművészetről és vendégszeretetről ír), máshol ez dagályossá is bővül (a szüreti esték leírása), ugyanakkor vannak eleven színekkel megfestett részei, ilyen például a tihanyi átkelés leírása. Akadnak tárgyi (a veszprémi Tűztoronnyal kap-

csolatban) és — ez esetben szerencsére — más tévedései is, amikor a Balaton jövedő kiszáradását kész tényként kezeli. Rácsodálkozik arra, hogy a szüreti multság miért nem része a fürdőidénynek és egy-egy esetben érezni lehet brit magabiztosságát a kontinenssel szemben (Füred annak ellenére vonzó fürdőhely, hogy angolok alig keresik fel). Összességében azonban elfogultság nélkül szemléli a magyar viszonyokat. Nem érződik a hangján az a fajta egzotikus rácsodálkozás, ami szintén nem egy esetben napjainkig létezik Közép-Kelet-Európa régiójával kapcsolatosan a nyugatról jött látogatóknál (mostanság még megtoldva a volt szocialista államok iránti jóindulatúnak és megértőnek szánt, ugyanakkor némelykor szinte megalázónak ható kíváncsisággal is), ha számára nem tetsző dolgokról ír, azokat nem annyira bírálatként fogalmazza meg, hanem tényszerűen rögzíti. Már csupán ezért sem haszontalan kézbe venni ezt a pár oldalas útleírást.

Rachel Harriette Busk

NYUGAT-MAGYARORSZÁG TAVAI ÉS A PARTVIDÉK LAKOSSÁGA

Közléteszi: Katona Csaba

A természet, melynek különféle adományai kivételes bőséggel lelhetőek fel Magyarországon, tavak tekintetében szűkmarkúnak bizonyult. A Tátrában⁴ fekszik a Felkai-tó⁵ s bár akad még néhány apróbb tavacska a Kárpátokban,⁶ nem egy közülük mintegy 6000 láb magasságban, az ország nyugati részében mindössze kettő van — a Fertő-tó⁷ és a *Balaton* — s ezek közül is az egyik ma már megszűnt létezni, kiszáradt. Noha még jelölik a térképeken és említik az útikönyvek is, de immár három éve, hogy a Fertő-tónak, mely valaha a benne élő vízileányról⁸ szóló regékről és kitűnő halairól volt híres, utolsó nyomai is eltűntek a föld színéről és az egykori

---

4 Az eredeti angol szövegben: Tatragebirge. A szerző német nyelvű forrást használhatott, mivel több esetben is német földrajzi neveket említ. A szövegben a szerző által használt magyar szavakat és helyneveket dőlt betűkkel kiemelve, a szerző írásmódjában közöljük.

5 Az angol nyelvű eredetiben: Felkaer-See.

6 Az angol nyelvű eredetiben: Karpathians

7 Az angol nyelvű eredetiben: Neusiedler.

8 Vö.: *Ipolyi Arnold: Magyar mithologia. Pest, 1854. 112. p.*

meder, a nedvességtől termékeny szittyós part Magyarország leggazdagabb legerősejévé lett.

Amikor egy későbbi magyarországi utamon tervemnek megfelelően tettem egy gyalogos kirándulást az annyira magasztalt Fertő-tóhoz, ez fájdalmas csalódást volt számomra, amit csak vállalkozásom egyedülállósága ellensúlyozott valamelyest. Úgy ítélt meg, hogy mintegy félóra alatt sétáltam keresztül a tó egykori medrén. Érdekes volt, ahogy egy kellemes négymerföldes sétányra Soprontól,⁹ a *Roisdorf*¹⁰ nevű elmaradott falu mögötti legnagyobb magaslatról rátekintve, világosan kivehető volt a falvak sora mentén az egykori partvonal. Hasonló végzet vár a *Balatonra* is. Lehet, hogy húsz, lehet, hogy ötven, lehet, hogy száz év múlva, de kétségtelen, hogy folyamatosan eltűnőben van és csak fővényes parlag marad majd a nyomában. Addig azonban feltétlenül érdemes felkeresni tiszta levegője, ritka szépsége miatt éppúgy, mint az elmúlásból fakadó sejtelmes vonzereje okán. Ha meg akarjuk ismerni, mindenekelőtt *Füredet* kell felkeresni.

Habár *Füred* neve vélhetően nem túl ismert Angliában, egyike Európa legbájosabb fürdőhelyeinek, s meglehet, ennek ellentmondani látszik az is, hogy eddig jó, ha összesen egy tucat angol kereste fel,¹¹ kedvelt gyógyhelye Magyarország és bizonyos mértékben Ausztria szépeinek és felsőbb köreinek.¹² Fekvése a tó érintetlen partján igen regényes, körülötte széles, lapos *puszták* terülnek el, mögötte a *Bakony* hatalmas erdősége, hegyeivel és romba dőlt váraival, óriási fáival, vaddisznókondáival és a lovagias rablókról szóló legendáival, melyek korunkra nem éppen jellemző módon máig élnek a föld eme érintetlen formájában fennmaradt öt-

⁹ Az angol nyelvű eredetiben: Oedenburg.

¹⁰ A szerző által e néven említett települést nem sikerült egyértelműen azonosítanom. Roisdorf nevű helységet nem találtam Sopron közelében sem az utazó által leírt, sem pedig Reus(s)dorf formában. Talán Fertőrákos német nevének — Kroisbach — torzult formájáról van szó, vagy Fertőboz nevének elferdült, németesített változatával van dolgunk: Boz — Bozdorf — Roisdorf.

¹¹ Az 1840-es évektől az 1880-as évekig fennmaradt múlt századi balatonfüredi fürdőlisták adatai alapján is bizonyítható angliai (és skóciai) vendégek szórványos jelenléte Füreden: 1840-ben Oxford: 2 fő, 1841-ben Blenheim, London, Woodstock: 1-1 fő, 1852-ben Skócia: 1 fő, 1857-ben London: 2 fő, 1861-ben: Anglia: 2 fő, 1863-ban London: 1 fő, 1868-ban London: 9 fő, Kilmain Park: 1 fő, Anglia egyéb helyeiről: 1 fő, 1869-ben Anglia: 6 fő, 1872-ben London: 8 fő, Anglia egyéb helyeiről: 4 fő, 1884-ben Anglia: 5 fő. Részletesen: *Katona Csaba: A balatonfüredi vendégek társadalomtörténeti vizsgálata 1840–1916*. Kézirat.

¹² A legtöbb külföldi fürdővendég Ausztriából érkezett Füredre, különösen Bécs lakóinak magas száma feltűnő, amit az alábbi adatsorral is igazolni tudunk. 1861-ben a települések közül Bécs a 7. a legtöbb vendéget adó városok sorában (szám szerint 15 fővel). Ugyanezek az adatok a további években: 1862: 4. (29 fő), 1863: 5. (33 fő), 1868: 6. (42 fő), 1869: 5. (38 fő). Részletesen: *Katona Cs.: i. m.*

ven négyzetmérföldjén. Mindenfelől szőlő borította lejtők veszik körül, melyeknek mustját kisajtolva Magyarország legzamatosabb borait készítik és nincsenek messze az érdekes, történelmi városok, *Wesprim*, *Papa* és Székesfehérvár.¹³ Aki *Wesprimet* (mintegy tíz vagy tizenkét mérföld távolságra fekszik Füredtől) keresi fel, azt sem éri csalódás, mivel itt található az ország fölötti török uralom kevés emlékének egyike. Semmi sem lehet feltűnőbb, mint a különbség Spanyolország és Magyarország mohamedán megszállása között. Egyfelől az az időszak, amelyben a mohamedánok meghódították Spanyolországot, politikai hatalmuk és művészeti fejlődésük tetőpontja is volt, következőképp, amikor a spanyolok kiűzték a hódítókat, megőrizték a pompás alkotásokat, amelyeket azok földjükön emeltek, mint az általuk legyőzött ellenség nagyságának emlékeit. Másfelől viszont a mohamedánok uralma Magyarországon egyidejű volt hanyatlásukkal és mikor a *Magyar* visszanyerte hatalmát az ország fölött, nem sok mindent talált megőrzésre méltónak és inkább kedvére volt, hogy a támadók jelenlétének minden emlékét elpusztítsa: ezért, egész kevés kivétellel, kő kövön nem maradt abból, amit a mohamedánok létrehoztak. Az egyik ilyen kivétel *Wesprimben* található, egy csinos minaret, amely német ízlés szerint átalakítva a tűzörseget szolgálja.¹⁴ Szintén építészeti érdekesség a kerek templom, a templomosok öröksége. A püspöki székhely elhelyezkedése és az egykori vár romjai vár csodálatosak. Nem lehet legalább kissé nem meglepődni e távoli helyen megpillantva az angliai állapotokhoz hasonlóan, szét-szórta elhelyezkedő házakat, melyek olyannyira különböznek az otthoni durva kunyhóktól. Mindamelllett az itteni építmények nemigen felelnének meg igényeinknek, több hasonlóság nincs. A vidék népe felfedezte, hogy a szőlőfürtök gazdag girlandjait, a kukoricát és a napraforgót¹⁵ a legcélszerűbb mélyen árnyékolt tornácokon¹⁶ felakasztani¹⁷, míg az ezek mögött lévő alacsony szobák kielégítik az egy-

13 Az angol nyelvű eredetiben: Stuhlweissenburg.

14 A szerző czúttal téved, a veszprémi Tűztorony, korábbi nevén Vigyázótorony nem török minaret volt. A Tűztorony a középkori vár egyetlen megmaradt tornya, amelyet az idők során többször átalakítottak, utoljára 1817-ben. Magassága és formája téveszthette meg Rachel Harriette Buskot. Vö. *Korompay György*: Veszprém. Bp., 1957. 58. p.

15 A szerző megjegyzése: Minden földműves termel egy parcella napraforgót, hogy családját elláthassa tüzelőolajjal.

16 A szerző az eredeti szövegben a „corridor” szót használta, vélhetően az általa említett tornácokra vonatkozóan.

17 A szerző megjegyzése: A különféle terményekből a tartalékot egy alacsony fal és oszlopok által tartott kiugró tető alatt akasztják fel, ez az építmény valamennyi ház előtt megtalálható. Láthatóan nem féltik a tolvajoktól és jellegzetesen enyhíti a megszekt házak vakító és egyhangú fchérségét. A szőlők ily módon tárolva áprilisig állnak.

szerű igényeket, és a legjobb védelmet nyújtják mind a hideg, mind a forróság ellen.

Székesfehérvár, noha kevésbé festői fekvésű, mint *Wesprim*, gazdagabb a történelmi emlékekben és a *Magyar* történelem legdicsebb fejezetében van a helye. A szőlő- és gyümölcsszezonban forgalmas piaca van és a székesegyház eredeti középkori vonásaiból többet őrzött meg, mint a legtöbb hasonló épület. *Papa* szintén virágzó hely, tele a magyar élet szokatlan és sajtáságos kísérvivel. A görög székesegyház¹⁸ tiszteletet parancsoló már pusztán az épületét alkotó kőtömbjeinek méreteinél fogva is.

De hogy lehet elérni *Füredet*? A szezon idején könnyű megközelíteni, akár Bécs¹⁹, akár *Pesth* felől, leszállva a Bécs–Pragerhof–Buda²⁰ vasútvonal egyik állomásánál, *Sio-foknál*²¹ — amely, magyarázták el, a *Sio* folyó kikötője, amúgy sem a kikötő, sem a folyó nem érdemel említést — s onnét a tó vizén átkelve a gőzhajóval,²² amely igénybe vehető az idény minden napján júniustól októberig. Ez a turisztaszczon.²³ Így aki ekkor ismeri meg a *Magyar* beau monde-ot,²⁴ teljes virágzásában annak nyári fennállása alatt, mely egyébként igazi élmény, az egy bizonyos mértékig mégis a megszokott napirenddel találkozik, mint általában a hasonló helyeken mindenütt. A fürdőlétesítmény az én látogatásom idején 400 fürdőszobával rendelkezett és ebben az évben jelentős mértékben megnagyobbították a kornak megfelelő felszereltséggel.²⁵ Az ételek Magyarország minden részén, bele-

18 A szerző e helyt a „Greek Cathedral” kifejezést használta. Görögkatolikus templom nem lévén Pápán, igen valószínű, hogy a XVIII. században épült római katolikus templomra gondolt.

19 Az eredeti angol szövegben: Vienna.

20 Az eredeti angol szövegben: Ofen.

21 A szöveg 1863-as, vagy azt követő állapotokat tükröz. „Még Siófoknak sem volt az első két évben indóháza, mint ahogy a Szántód és Füred között a forgalmat lebonyolító Kisfaludy gőzös sem tudott Siófokon kikötni, csak a szántódi vasúttállomás előtt „hajókiállóról”, ahonnan híd vezetett a tóra, s csónakok vitték az utasokat a mély vízben álló hajókhoz.” *Kanyar József*: A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulása. In: *História*, 5. (1983) 3. sz. 23. p.

22 Az 1846-ban vízre bocsátott Kisfaludy 1861-től kompként szolgált, amit reklámoztak is. Pl.: Élvezeti vonatok. A Cs. Kir. Szab. Déli Államvasúttársaság és a Lombardiai-Veneczi és Köz-ponti Olasz Vasúttársaság röplapja. Bécs, 1861 július 2. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred.

23 Az idény általában május 15-től szeptember 15-éig tartott, ám a főidény július végén véget ért az Anna-bállal: „Szinte megijesztettek bennünket, hogy az Anna-bál után a fürdői közönség oly kevés és igénytelen számmal lesz képviselve. ... nem éppen mondhatnánk, mert noha a magasb arisztokrácia nincs is képviselve oly élénk fürdői életünk, hogy legkisebb panaszunk sem lehet.” *Hírharang*. In: *Balaton-Füredi Napló*, 1. (1861.) 12. sz. 91. p.

24 A szerző az angol nyelvű szövegben is a francia kifejezést használta.

25 Valószínűleg az Új-fürdőház nevű fürdőépület felújításáról tesz említést a szerző.

értve a távoli falvakat is, mindenkor kitűnőek és mérsékelt áron kaphatóak: a konyhai művészet minden nemét szívesen művelik, a Szent István által előírt vendéglátás törvényének²⁶ megfelelően: ezt a magyarok szinte vallásosan követik. Emellett sehol sincsen jobb háttere a szakácmesterség művelésének, mint itt. A Bakony erdősége²⁷ gondoskodik a a különféle vadakról és a „disznók hizlalásáról”, a tó adja az ízes és finom *fogasht*, a *puszta* neveli a legjobb húst adó marhákat és a lejtőkön a szőlő minden fajtái és más gyümölcsök teremnek bőségesen. A forrásvíz, mely láthatólag a hely vonzerejének megteremtője, élénk pezsgése és enyhén savanykás, mindazonáltal kellemes íze által gyorsan rabul ejt.²⁸ A vízparton célszerűen kialakított sétányok²⁹ találhatóak a sétálni vágyók számára, a tavon pedig csónakok, melyeken kellemesen telik az idő a vízen. Hazárdjáték nincs,³⁰ de bálók és koncertek³¹ gyakorta követik egymást, még hozzá példás rendezéssel, míg a fesztét és a kaland kedvelői számára kirándulási lehetőségek is kínálkoznak. Emellett a parton és a kiugró sziklákon keskeny, könnyen elveszíthető ösvények húzódnak, melyeken keresztül, végtelennek tetsző kaptatás után barlangokhoz lehet eljutni, melyekkel kapcsolatban számos monda él a korai keresztényekről, akik itt

26 Decretorum liber primus. Caput 6/4.§. De acceptione exterorum et nutrimento hospitum. (Külföldiek befogadásáról és a vendégek tartásáról).

27 Az credeti angol szövegben: Bakonyerwald.

28 Egy másik angol utazót idézve a forrásvízről: „A leghíresebb ásványvizek közé tartozik a fürredi. Forrása a Balaton partján tör elő, és Balatonfüredet Magyarország egyik leglátogatottabb fürdőjévé avatja. Az ásványvizeket az ország minden részébe szétküldik.” Richard Bright utazásai a Dunántúlon. Veszprém, 1970. 49. p.

29 1866-ban fejeződött be a mai Tagore sétányt kialakító munka, amely még 1865-ben vette kezdetét: „A Balaton lecsapolása által nyert terület 1865–1866-ban derűs sétánnyá alakított, ... a vendégek legkedvesebb sétahelye, különösen az esti órákban.” *Jalovics Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Bp., 1878. 27. p.

30 A szerző e helyt némi felületességrel tesz tanúbizonyságot, mert a korabeli források a szerencsejátékok legkülönbélebb nemeiről tesznek említést. Konkrét példával élve: „Fehérvárt az íróasztalom mellett ültem, midőn betoppant Oszlányi, kit mint dandyt győri jurista koromból ismertem. ... Elbeszélte, ... hogy Bécsből ment Pestre, s Bieskén ... meghált, de magánszobát már nem kapván, kénytelen volt egy más utassal egy szobában hálni, s hogy midőn felébredt, az utas már rég odább állott, de elvitte tárczáját is. Azért jött hát hozzám, hogy adjak neki 100 forintot kölcsön, hogy tovább utazhassék. ... Pár nap múlva Füredre mentem, kit látok a macaó-asztalánál? — Oszlányi urat. Nem szóltam hozzá: később megtudtam, hogy hetek óta itt van s játszik.” *Fiáth Ferenc: Életem és élményeim*. Bp., 1878. 195–196. p.

31 „Bál közönségesen kettő szokott tartatni a fürdőidény alatt, a Florabál és a híres Annabál: különben időnkint kisebb táncvigalmak is rendeztetnek.” *Mangold Henrik: Balaton-Füred gyógyhatályainak és gyógyhelyi viszonyainak rövid rajza*. In: *Adatok Zala megye történetéhez*. Szerk.: Bátorfi Lajos. I. kötet. Nagykanizsa, 1876. 298. p.

találtak menedéket az üldöztetés elől, és a veszprémi konvent apácáiról, akik szándékuk szerint mindenről lemondva éltek e magányos partvidéken.³²

Számomra mégis a mesterkéeltség meglehetősen hiánya volt mindenekfelett vonzó, a mesterkéeltségé, amely manapság annyira megmérgezi életünket a hasonló nyaralóhelyeken a legtöbb civilizált vidéken. A magyar nők különösen azzal hatottak rám, hogy kevésbé törődnek a hivalkodással, mint nővéreik bárhol máshol, ahol eddig megfordultam. A férfiakban pedig több a lovagiasasság, mint amennyit a mi hagyományos szalonjainkban mutatni tudnék. Nemzeti öltözködésük viszont,³³ amelynek használata még nincs letűnőben és sokkal jobban illik hozzájuk, mint a párizsi divatkönyvek viseletei, durvának vagy divatjamúltnak tűnik s kevés benne a változatosság.

Bármerre indulunk el, köröskörül számos épület emelkedik és a bencés apátság³⁴ — a bencések tarták fel a forrást és a fürdőtelep azóta is az ő birtokuk — udvarias és értelmes gondnoka³⁵ keze nyomán ízléssel látszottak egyesülni a hely fekvéséből adódó tulajdonságok a tevékeny vezető munkájával. Az egyéni beruházások száma is kedvezően alakult, így mindenfelé villák épültek, hibátlan ízléssel díszítve, sajtáságos elegyként a korszerű elemeknek és a félig-meddig keleti eredetű hagyományoknak.³⁶ Azt remélik, hogy a császár és a császárné (az igazság kedvé-

32 Vélhetően a tihanyi remetebarlangokról ír a szerző.

33 Különösen az 1860-as évek elején, de még később is a nemzeti ellenállás jeleként jellemző volt a fürdőhelyeken is a tüntetően magyaros ruhadarabok divátja: „A nemzeti viseletről lévén szó, azon általános megemlítés mellett, miszerint a fürdői vendégeknak, mondhatni nagy része csak nemzeti öltönyben látható, lehetetlen különös elismeréssel nem emlékezni gr. Zichy Manó ő méltóságáról, ki különben is B-Fürednek számos évck óta valóságos szellemi fűszere, lelke, éltetője és hangadója lévén, a nemzeti öltözködésben is oly hatásdús és elragadó példával megy előbb.” Hírharang. In: Balaton-Füredi Napló, 1. (1861.) 3. sz. 22. p.

34 Az 1865-ös évvel fellendülés vette kezdetét a fürdő életében, amikor a tihanyi apáti széklet Simon Zsigmond foglalta el (1850-től 1865-ig üresedés volt a tihanyi apátság élén), a pannonhalmi főapát pedig az a Kruscz Kriszosztom lett, aki maga is kiemelt figyelmet fordított Füredre: „Ugyanazén évben (1865) ... neveztetett ki a pannonhalmi fő apátságra Dr. Kruscz Kriszosztom úr, ki fürdőhelyünk emelkedését s virágzását szíven hordva, magas befolyását, mint a szerzet főpapja, a tihanyi apát úrral karöltve áldásosan érvényesíti.” *Jalovics A.: i. m. 27. p.*

35 Valószínűleg Écsy Lászlóról van szó, aki 1835-től 1888-ig töltötte be a fürdőigazgatói posztot. „... ki nélkül Savanyú-vízét nem is képzelhetem magamnak ...” *Rómer Flóris: A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860. 186. p.*

36 A polgári fürdőtelep kiépülése az 1860-as évek derekán vett nagyobb lendületet, addig ugyan — engedély híján — nem parcelláztak földet magánházak építésére. Ennek szellemében még Écsy László ilyen irányú kérését is elutasították. *Szicsné Mezei Mária: Balatonfüred polgári építkezései. In: Műemlékvédelem, 30. (1986) 4. sz. 296. p.*

ért királyt és királynőt kellene mondanom, mivel egy magyar soha nem venné a szájára az ausztriai titulusokat,³⁷ a velük való társalgás során az udvariasság indokolja azok mellőzését), mivel újonnan feléledő érdeklődésükből fakadóan ismét felkeresik Magyarországot, a következő szezón idején *Füredre* is ellátogatnak, ezért a tiszteletükre egy új kurszalón³⁸ fog épülni.³⁹ Az ősz beköszöntéig tehát kellemesen telik az idő s én minél tovább voltam ott, egyre inkább rabjává váltam vonzerejének.

Mindamellet a természet szerelmesei számára a szezónon kívül is vonzó ez a hely. Aki ekkor jut el ide, élvezheti annak szépségeit, teljes zavartalanságban gyönyörködhet a formák és színek változatosságában szerte a földön, a vízen és az égen.

Füred egyik legnagyobb vonzereje a szüret, de az idény érthetetlen módon épp akkor ér véget, mielőtt az kezdetét venné.⁴⁰ A magyaroknál — bár a szezón nyújtotta örömeik főleg a hazai igényeknek felelnek meg és nem a máshol megszokottnak — a szüret forgatagában tökéletesen el lehet vegyülni, bármelyik szőlősgazda otthona körül. Élénk, lelkesítő kép ez bárhol a világon, de sehol sem annyira örömteli mint itt, a gyönyörű *Balaton* partjainál. Lehetetlen elképzelni, hogy máshol magával ragadóbb legyen az este és az éjszaka a szüret idején: az esték, mikor az emberek szabadon és örömtelten folytatják a kedves munkát, vagy a zamatos prédával telt kezdetleges kosaraik terhe alatt hazafelé tartanak és a lemenő nap örvendező atyai mosolya borítja el fényével a boldog tájat, és az éjszakák, amikor a levegő oly üdítő álmod hoz és a vidám furulyák szabnak ütemet a szenvedélyes *Csárdás*⁴¹ gyors tánclépéseinek, a fel-fel lobbanó fáklyákra és a lámpákra alig van szükség, olyan világos az ég a csillagok fényétől.

A tó keleti⁴² partvidékén, de még az északi oldalon magasodik *Badacsony*⁴³ híres, kúp alakú szőlőhegye, melynek lejtőin egész a hegy csúcsáig zajlik az ottani

---

37 Az eredeti szövegben a szerző a „sully” szót használja, amelynek legenyhébb fordításában igyekeztem visszaadni. A szó eredeti jelentése: beszennyez.

38 Az eredeti angol szövegben: Kur-saal.

39 A szerző vélhetően a már említett Új-fürdőházhoz toldott, később Erzsébet-udvar névre keresztelt épületrészre gondolt, amelynek építése 1871-ben fejeződött be. 1866-ban valójában nem az uralkodópárt, hanem csupán Erzsébetet várták Füredre. *Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 463. p.*

40 A hivatalos idény vége legtöbbször szeptember 15-ére esett.

41 A szerző megjegyzése: Kiejtve *Shardash*: a nép legkedveltebb tánca

42 A szerző e helyt téved: Badacsony köztudottan a tó északi partjának nyugati része mentén található.

43 A szerző megjegyzése: Kiejtve: *Badishon*

nagyhírű szüret, amely általában az évnek némileg korábbi szakaszában kezdődik, mint *Füred* környékén, körülbelül október 13-a táján.

Ezek⁴⁴ között egy mindkét oldaláról termékeny lejtők övezte sziklás hegyfok nyúlik be 2-3 mérföld hosszan keresztirányban a tóba, melynek zord csúcsát méltóképpen koronázza *Tihany*⁴⁵ bencés apátságának egyszerű épülete két csúcsos tornyával. Ez a hegyfok szolgál általános átkelőhelyül — mielőtt *Füred* oly látogatottá vált, csak itt volt rév — : az átkelés mindennapos rendje szerint a lapos fenekű révcsonak mintegy 12 perc alatt ér át *Szölösre* vagy *Szántódra*, melyek nem messze vannak *Sió-foktól* és mivel egyetlen révcsonak van, az átkelni szándékozónak eközben útitársául szegődhetnek parasztok, cigányok és különféle állatok egyaránt.

Itt a tó visszahúzódó szegélye végtelen kiterjedésű parlagot hagyott maga után: ez a senki földje kényelmes táborhelyévé vált a cigányoknak, ahol olyannyira jellegzetes körülményeik között élhetnek. A Balatonhoz⁴⁶ tett első utam alkalmával ott találtam magam e sivárság közepén, azon az elhagyott vidéken, ahol *Szölös* van. A vonat melyről leszálltam, úgy robogott keresztül a homokos pusztaságon, mint a haladás modern gondolata, idomtalan alakja volt az egyetlen bizonyosság a határtalannak tetsző síkságon, mely emlékezetembe idézte, hogy nem valami ősvilági látomás ragadott magával. Elöttem terült el a tó, saját keblét ostorozva tekintélyes, kissé szürkés-zöld színű hullámaival, melyek mindegyike egy-egy gögös hullámtaréjjá emelkedett, hogy végül egymáson, mint a kőszirteken, zúzódjanak szét, mintha a tó afölötti hiábavaló bosszúságában emésztené magát, hogy napjai meg vannak számlálva. Úgy tűnt, a vízpart nincs messze és *Tihany* olyannyira szembezőkően rajzolódott ki a nyugati nap fényében, hogy úgy véltem, csupán kisebb nehézségeim adódhatnak a távolság leküzdésében. Kimerítően hosszú időn át gázoltam előre a homokon, a víz látszólag mégis ugyanolyan messzire volt, akármennyit haladtam is előre. Hirtelen egy félmeztelen alak bukkant elő az általam egyfajta csónakházaknak vélt sátrak egyikének rejtekéből és tört némentséggel megszólított: átvette a poggyászatot, előkiáltotta a révszt és még sok minden mást is csinált, ami nekem nem is volt szándékomban, de én ráhagytam, mivel rajta keresztül kedvező lehetőségem nyílt néprajzi tudásom bővítésére. Sima barna bőre, formás, fedetlen végtagjai, keskeny, ferde szemei és sötét, göndör haja elárulták nekem cigány voltát: ilyen tiszta keleti típussal még sohasem találkoztam. Ugyanakkor az ő furcsa szóhasználata lehetővé tette számomra azt, hogy megértem, fajtájának jel-

---

44 T.i. Füred és Badacsony.

45 A szerző megjegyzése: Kiejtve: *T'hann*

46 Az eredeti angol szövegben: Balaton-See.

lemzői közül miért a tréfás karakterből fakadó viselkedés a legszembetűnőbb a magyar tájakon.

Miközben elindultunk, beszélgetésünket felharsanó, metsző kiáltással szakította meg, mellyel láthatóan azt tudatta pereputtyának más tagjaival, hogy jött valaki, aki fizet a révésznek, így amikor odaértünk a vízpartra, már egy jókora csapat gyűlt össze utasnak, ugyanabból a hosszú végtagú, ravasz szemű fajtából, amit elárult a csavargók sunyi arckifejezése, és bárminemű öltözéknek bajosan nevezhető viselete is. Az általuk sokra becsült pónik kisebb ménését terelték, melyeket vélhetően mint a számukra legnagyobb értéket, tenyésztettek ezek a szegény sorsú emberek. Az izgága alak, aki önkényesen afféle személyes testőrömmé lett, elég közlékenynek bizonyult. Az ő népe, okított engem, a legnagyobb lókereskedő Magyarországon. Csak ők foglalkoznak üstfoltozással és más kisebb mesterségekkel, amiben nem akadályozza őket vándor életmódjuk. Ódzkodva adott igazat, amikor én kuruzslással, babonás ráolvasások ismeretével és szerencsejós-lással vádoltam meg őket, ám bizonyos büszkeséggel áradozott a nemzeti zene előadásában megnyilvánuló egyedülálló tehetségükről. A *Magyar* nép e téren tehetségtelen, de örömmel hallgatnak zenét. Valóságos szenvedélyük ez és mindaddig, amíg játszik, a cigány zenész játéka szinte rabul ejti őket. Kísérőm elismerte, hogy a mulattatást busásan megfizetik és elmondta, hogy elképzelhetetlen bármiféle ünnepi alkalom, akár alsóbb, akár felsőbb körökben, csakúgy mint a szabadidő eltöltése, beleértve a mindennapos élvezetnek számító étkezést vagy pipázást is, a *tsim baloum*⁴⁷ és a *shetra*⁴⁸ kísérete nélkül.⁴⁹ A zenészek közül így sokan tekintélyes összegeket gyűjtenek össze: hiteles feljegyzések szerint egy cigány a lányának 30 000 forintot adott hozományul. Kísérőm szívesen ecsetelte az e téren elért sikereket és láthatóan hasonló lelkesedéssel mesélt az őt eltöltő hazaszeretetről is, hiszen egy ilyen ország szépségei óhatatlanul meg kellett, hogy ragadják ezt a vándorló népet. De az is

47 A szerző megjegyzése: Ez a hangszer, nagyjából úgy néz ki, mint egy vízszintes hárfá, amin egy pár rugalmas száránál fogott ütővel játszanak hihetetlen sebességgel. A dallamokra jellemző egy erős pátosszal átszótt, hosszú, fájdalmas tétel, amit diadalmas lelkesedés vált föl, majd egy fordulattal újra a legszívfájdítóbb hangok kapnak teret. Ez majdnem mindig heves érzelmeket vált ki. Fontos szerepet — ha pontos szavakkal akarom kifejezni magam — igazából csupán két-három hangszer visz a játékban: a *tsim baloum* és a zenekar többi része, amely kíséri a szertelenül kitarított futamok végtelen változatát: ez tudtommal két fuvolából, két gondokából és több — akár hét — hegedűből stb. áll. Nem használnak kottát és hallás után játszanak. Néhány zenekar rögtönzött darabokat is előad.

48 Vélhetően a citeráról van szó.

49 Vö. Pulszky Terézia leírásával: „Nincs Magyarországon olyan ünnepség, amelyen ne húznák a cigányok. Éppen úgy nélkülözhetetlenek a parasztlakodalomban, mint a megyeházán tartott fényes összejöveteleken.” *Pulszky Terézia: Egy magyar hölgy emlékiratai*. Bp, 1986. 53. p.

látszott, hogy éppoly büszke a cigányság sajátosságai hagyományaira és beszélt, nem mellőzve némi humoros rosszhiszeműséget, Mária Terézia és II. Ferenc⁵⁰ megváltoztatásukat célzó hasztalan erőfeszítéseiről. Ez abból állt volna, hogy házat emelnek és földet osztanak a cigányság számára, ugyanakkor viszont tilos sátorban lakniuk. Gazdag ajándékokkal pedig arra igyekeztek rábírní őket, hogy gyermekeiket adják felnevelni parasztnak és városi polgároknak. Mindez teljesen hiábavalónak bizonyult: a cigányság ragaszkodott vándorló életmódjához és nem változtatott azon egy jottányit sem. Történt ugyan, hogy egy vándor zenész, aki művészete révén hosszú ideig élt városban, venni akart egy házat és egy kis darab földet, ahol majd bevégezheti életét és ahol a mindig úton levőknek így lesz egy állandó helye az erdőben, vagy mocsárban, ahova állandóan visszatérhetnek nemzedékről nemzedékre, de a nép többsége regénybe illő kunyhókban él. Nincs rájuk jellemző viseletük, öltözkéjük olyan, mint azé a népé, amely közt élnek — s abból áll, amit módjukban van magukra venni. Nagy részük, akár az én alkalmi útítársam, épp csak annyi ruhát hord, amennyit az illendőség megkövetel.

A tó túlpartja annyira néptelen volt, mintha csak mi lettünk volna az első átke-lők. Hamarosan leszállt az éj és a lehető legnagyobb sötétségben csak a mindenfelé szétszórt kunyhók — melyekben a tűz egyaránt szolgált világítás és fűtés gyanánt — villódzó fényei látszottak. Így aztán igen örültem, mikor elfogadva a cigány közbenjárását, találtunk egy vezetőt — egy nyers, fiatal parasztot, aki vastagon zsinórozott ujjast hordott a vállán, de lábait ott, ahol magas szárú csizmái végződtek, nem fedte más, mint egy bő szabású, fehér gatyá. Nem beszélt azokon a nyelveken, amelyeken én képes lettem volna kommunikálni vele, bozontos, fésületlen haja és cserzetlen birkabőr fejfedője durva megjelenést kölcsönöztek számára. Más választásom azonban nem lévén, követtem őt és nem is akadt semmi gond, kivéve egyetlen momentumot, amikor is az elhagyott út közepén észrevettünk egy még durvábbnak tetsző alakot, mint amilyen kísérőm volt. Magamban útonállóknak véltem, ám az vendégszerető barátnak bizonyult és borral kínált az övében hordott kerek palackból, hogy ezzel üdítse fel az úton járókat.⁵¹

Minden további nehézség nélkül értük el *Tihanyt*, de ott azt kellett megállapítanom, hogy még több mérföldre vagyok *Füredtől*, a legjobb vendéglő legjobb szo-

50 Az eredeti angol szövegben: Maria Theresia, Francis II.

51 Vö. Rómer Flóris leírásával: „Egész napokon át, és gyakran még későn estve is járkáltam a Bakony minden zege-zugában, és szegényemre be kell vallanom, miszerént soha nem sikerült szemtől szembe szegény legényt látnom: mi magában véve mégis csoda dolog, ha a közvéleményt vesszük, mely azt minden irányból rablócsoportokkal népesíti. Még a legmarconább arc is, mely a félénk utas vércét fagyasztani képes lenne „dicsértessék a Jézus neve” vagy „szerencsés jó nappal” közledek.” *Rómer F.*: i. m. 18–19. p.

bája egy díszítetlen, mintegy 15 lábnyi, négyzet alakú helyiség, amit négyen-öten már elfoglaltak, németül pedig senki sem beszél. Kényszerű helyzetemből fakadóan újra összeszedtem a bátorságomat és még egyszer nekivágvva a sötétségnek, utamat az apátság irányába vettem, ahol aztán a modern kifinomultság és a középkori vendégszeretet elragadó elegyére találtam. Nem is kellett kérnem, hogy befogadjanak. Fél óra alatt kellemes társalgás alakult ki és az általam vitt ajánlólevél címezésében egy *Füreden* nagyra becsült név említése után olyan szívéllyességgel voltak irántam, hogy amikor velük együtt visszavonultam a szobámba éjszakára, szinte arra gondoltam, hogy otthon érzem magam a kolostori bezártságban. Csakugyan: volt egy pillanat, amikor másnap reggel felkeltem és visszagondoltam a testvéri szívességre, melynek oltalmában kipihentem magam és kitekintve kényelmes cellám ablakából oly magasan voltam a tó hánykolódó vize felett, hogy a csónakokat vízimadaraknak véltem és bármerre néztem, mindenhol nyugalom és béke honolt — nos ekkor volt egy pillanat, amikor a csendes lég mintha azt suttogta volna —: „Jó itt lenni.” Talán tényleg így volt ... Merengésemet *Giles* testvér, a laikus barátok egy tipikus képviselőjének érkezése szakította félbe egy csésze kávéval és kifivel⁵² — egész Magyarországon ezt fogyasztják reggelire — és ez eloszlatta merengésemet.⁵³ Kevésel utóbb felkeresett a perjel is, hogy megmutassa az ősi kápolnát, amelyet *I. Andor*⁵⁴ alapított, valamint a tisztán válaszoló visszhangot és más természeti ritkaságait a hegyfoknak, amelyen az apátság áll. Mire visszatértünk, figyelmességük jeleként a kapunál már egy kocsi állt készenlétben, hogy ily módon könnyebbé tegyék továbbutazásomat.

Az utazást viszont nem éppen a kellemes érzések jellemezték. A kocsis és négy lova ápolatlannak látszottak, akárcsak minden más ezen a helyen. Előbbi olyan öltözetet viselt, mint előző éjszakai kísérom — akárcsak az alacsonyabb osztályokba tartozó magyarok valamennyien —, csupán ruhájának anyaga volt valamivel jobb. Volt nála egy hosszú csapójú ostor, amit szemmel láthatóan csak arra használt, hogy hangosan csattogtasson vele és versenyt lobogtassa a kalapján lengő szalagokkal. Ő maga hetykének tűnt, míg a kocsiban mögötte ülők arcán izgalom látszott: a lovak nem szorultak biztatásra, olyanok voltak, mintha csak a mesebeli *Tátos*⁵⁵ gyermekei lennének. Ha az utat kerékvágások barázdálták, vagy gödrök

---

52 Az angol nyelvű eredetiben: gipfel.

53 Az angol nyelvű eredetiben: „... dispelled the effects of the lotus.” Az angol nyelvben a görög mitológiából kölcsönzött lótuszcvők (lotus-cater) kifejezés ábrándozó, merengő értelemben használatos, ezzel kapcsolatosan használhatta a szerző a fent idézett kifejezést.

54 A szerző megjegyzése: Andrew

55 A szerző megjegyzése: Csodálatos ló, amely előkelő helyet foglal el a magyar mondavilágban.

tördelték szét, vagy ha a kocsis a hangákon és dombokon vágott át, egyre ment számukra. Vágtájuk a John Gilpinről és a Vad Vadászról⁵⁶ szóló gyermekkori álmod idézte fel bennem és mivel később még rémisztőbb sebességgel száguldottak, egészen összezavarodva egy pillanatra erejéig az összehasonlító mitológia irányába fordultak a gondolataim, mivel némi azonosságot fedeztem fel a hagyományokban: az út mentén a tó eközben végig csodálatos volt, ezúttal nem szürkés-zöld, haragos, de kék és nyugodt, szinte mosolygott, mintha most az egyszer belenyugodott volna szomorú végzetébe.

---

56 Több nemzet, így pl. a német és az angol mondavilágában is élő elképzelés a levegőben éjszaka vágózó szellemlényekről.

